Anarcho-Biblioteka
Dobry pieróg to wywrotowy pieróg

Iwan Aładyszkin
Max Stirner i Michaił Bakunin
Wątpliwe dowody i błędne koło porównania
wygłoszone w maju 2014, wydane drukiem 2016

https://www.academia.edu/31124670/
Studia_z_dziej%C3%B3w_anarchizmu_2_English_summaries_
Praca wygłoszona na drugiej konferencji "Z dziejów anarchizmu", która
odbyła się 29-31 maja 2014

pl.anarchistlibraries.net

Max Stirner i Michaił Bakunin

Wątpliwe dowody i błędne koło porównania

Iwan Aładyszkin

wygłoszone w maju 2014, wydane drukiem 2016

Porównanie, korelacja, sortowanie – wszystkie te podobne pojęcia od dawna pieszczą słuch każdego historyka, ku jakimkolwiek kwestiom by się nie zwrócił. Pomimo dużego rozpowszechnienia „porównania" jako pojęcia opisującego szerokie spektrum strategii analizy historycznej należy podkreślić przede wszystkim, że porównanie nierzadko służy jako swego rodzaju gwarant wiecznie wymaganej obiektywności i bezstronności. Socjohumanistyczny dyskurs wie, co jest nieporównywalne i porównuje wszystko pozostałe zgodnie ze stylistyką. Jednakże Stirnera i Bakunina historycy nie porównują, a przeciwstawiają. Podobne rozgraniczenia są bardzo formalne i praktyka przeciwstawienia w nauce historycznej za każdym razem o tym przypomina. Oczywiście począwszy od danej pary nazwisk, mało kto odważył się, poruszając się w dziedzinie naukowej, wyjaśniać jedno przez drugie. Wyjaśniać, który jest lepszy: Stirner czy Bakunin, a nawet poważnie zadać pytanie o ich tożsamość. Porównanie „oczyszcza" podczas odejścia od oczywistych przesądów porównania. Nie jest to tak wyraźne jak podane synonimy. Wskazuje na priorytety, wyjściowe priorytety, które są tuż poza granicami tego, co jest poddawane zestawieniu razem z tym, kto nie znajdował się w jednym rządzie zestawień i czemu nie służyły strategie analizy porównawczo-historycznej.

W historii anarchizmu demaskowano nimi jednych i wywyższano innych. Występowały one z pouczającymi przykładami i jednocześnie wielostronnymi dowodami wielofunkcyjności myśli libertariańskiej. Porównując imiona i idee, zapewniały i uściślały szczegóły teoretycznych perypetii, niuanse biografii i poglądów ich uczestników. Ale najczęściej porównania z przyzwyczajenia służyły rozgraniczeniu i reglamentacji pola studiowania anarchizmu, budowie następnych klasyfikacji i obronie hierarchicznej jedności obiektu analizy.

Zestawienia wielofunkcyjne, w których nietrudno znaleźć oparcie w rozwiązaniu streszczonych pytań, streszczonych nie tylko od bezpośrednio porównywanych myślicieli, ale też od anarchistycznej teorii i praktyki. Rozpatrywany przypadek „grzeszy" tym, że zestawienie podanych w tytule nazwisk służy postawieniu wielu pytań bardziej ogólnych w badaniu historii myśli anarchistycznej, a w istocie analizie ogólnych zasad historycznego zestawiania.

W związku z Maxem Stirnerem i Michaiłem Bakuninem, uwzględniając różnorodność tego, do czego jest zdolne popchnąć ich porównanie, można powiedzieć wiele. Jednak historykowi o związku tych dwóch myślicieli oznajmić coś z pewnością jest trudno. Nieprzypadkowo najprostsza analiza o wpływie autora Jedynego i jego własności na opracowanie przez Bakunina całego

szeregu prac nie doczekała się rozwiniętej analizy. W historiografii rzadko spotyka się zapewnienia o szerokiej znajomości Maxa Stirnera i Michaiła Bakunina. Na usprawiedliwienie przypuszczeń powołuje się na ogólnie znane w okresie pobytu Michaiła Bakunina w Niemczech fakty, a w szczególności na Georga Herwegha i Arnolda Ruge[1]. Przywołuje się wątpliwe świadectwa ich spotkań w Berlinie na początku lat 40. XIX wieku[2] albo też na informacje o wrażeniu, które sprawił Bakunin na Stirnerze: „W winiarni Gippela poznał się on (Bakunin) z Maxem Stirnerem, jeśli nie znał on go już w1841 roku”[3]. Opowiadał, że imponował on Stirnerowi, który dziwił się jego „słowiańskiej pierwotnej sile (Urkraft), zdrowej, świeżej, potężnej naturze”[4].

Takie historie nieraz kwestionowali biografowie Bakunina i inni badacze anarchizmu[5]. Pogląd ten w szczególności umacniała Nadieżda Pirumowa: „Żadnych wiadomości o ideowych albo osobistych kontaktach Bakunina ze Stirnerem nie ma”[6]. Dlatego często pisze się o wpływie Jedynego na oprawę anarchistycznej koncepcji Bakunina, jednak z reguły faktografia odrzuca to, a wywody artykułuje się w zgodzie z logiką oczywistego: Bakunin, który doszedł do takich, a takich wniosków, po prostu nie mógł nie czytać i nie być zaznajomiony z pracą Stirnera[7].

---

[1] □□□□□□□ □.□. (□. □□□□□□□□□□□□) □□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□ [□□□□□] / □. □□□□□□□□□□□□ [□□□□□.]; □ □□□□□□□. □. □□□□□□□□□. – □.: □□□□□ □□□□□, 1925. – □. 18; □□□□□□□ □. □. □□□□□□□□ □□□□□□□□□ □ □□□□□. 1828–1876 / □□□ □□□. □ □ □□□□□□. □.□. □□□□□□□□□. – □.: □□□-□□ □□□□□□□□□. □-□□ □□□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□-□□□□□□□□□□□, 1935. – □. 485; Kamiński A. Apostoł prawdy i miłości. Filozoficzna młodość Michaiła Bakunina. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 2004. – S. 254.

[2] V. Kašik, M.A. Bakunin, Praha 1969, s. 101. □□□□□ □□□□□□□□□ □ □□□□ □□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□ □. □□□□□□□□, □□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□ □ □□□□□□□□ □ □□□□□□□ □ 1848 □. (Kaminski A. Dz. □□□. – S. 254).

[3] □□□□□□□□□□□□ □. □□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□ [□□□□□] // □□□□□ □. □□□□□□ □□□□ : (□□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□□□) / □□□. □ □□□.,□□□. □ □□□□□. □□. □. □□□□□□□□□□□□□. – □.: □□□□□ □□□□□□ □□□□. □□□□□□ □. □ □.□., 1919. – □. 69.

[4] M. Nettlau, Michael Bakunin. Eine Biographie, London 1894–1900. V. 1. – P. 42, P. III+23, P. III+24.

[5] Jeden z biografów Bakunina Mark Leier był zdenerwowany oczywistą dominacją wątpliwości dotyczących wpływu Stirnera na poglady Bakunina. M. Leier, Bakunin. The Creative Passion, New York 2006, s. 97.

[6] □□□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□□. – □. : □□□□□, 1990. – □. 124.

[7] □□□□□□□ □.□. □□□□□□□□ □□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ (□. □□□□□□□, □. □□□□□□□□) // □□□□. – 2003. – No 1(20). – □. 17; □□□□□□□□□ □.□. □□□□□□□. – □.: □□□□□□□□□- □□□ □□□□□□□□□□□, 1985. – □. 117. □□□ □□ □□□□□□□ □□□□□□□□

Zgodzić się można z uzasadnieniem, że mamy duże wątpliwości o jakimkolwiek wpływie Jedynego na Bakunina. Wydaje się prawdziwy pogląd B. Himmelfarba głoszący, że sprawiła ona (książka) wrażenie na Bakuninie, który odniósł jej autora do lewego skrzydła heglizmu i „tam też zostawił”[8]. O Jedynym Bakunin nie wspomniał ani słowem, a o Stirnera przywołał tylko dwa razy, i to dość pobieżnie. Jego imię pada w Państwowości i anarchii w prostym wyliczeniu przedstawicieli „lewicy heglowskiej” bliskich Marksowi, który jawił się „duszą i centrum nader widocznych kółek przodujących heglistów. Do tego kręgu należeli także bracia Bruno Bauer i Edward Bauer, Max Stirner i potem w Berlinie pierwszy krąg niemieckich nihilistów, którzy swoim cynicznym naśladowaniem daleko przewyższali najbardziej wściekłych nihilistów w Rosji”[9] . To wszystko, co można znaleźć o Stirnerze w dziełach Bakunina, niejeden raz i z dużą uwagą zwracającego się do innych młodoheglistów po imieniu. Jakby kuriozalne nie były takie przypuszczenia, wydaje się, że „wielki buntownik” nigdy nie wspominał o swoim „pokrewieństwie” z Jedynym. Dziwna byłaby bardzo obecność jego autora w historii anarchizmu, nie mówiąc już o możliwości stanięcia z nim na wspólnej platformie tego ideowego ruchu, którego gorącym trybunem został Bakunin.

Autorzy zapewniający o widocznym udziale stirneryzmu w konstrukcjach Bakunina nigdy nie konkretyzują spostrzeżeń, oddając się bardziej ogólnej frazeologii na tematy buntowniczości, indywidualistycznych podstaw anarchizmu itd. Zapewnienia ustawiają się w zgodzie z tradycją rozpatrzenia Stirnera w charakterze jednej z kluczowych figur w antyetatystycznej teorii chronologicznie poprzedzającej anarchizm Bakunina. Logika bezpośrednich prekursorów posila się tym, że obaj myśliciele mieli w różnym stopniu związki z lewym skrzydłem ewolucji heglowskiej filozofii i w pewnym okresie, a mianowicie w latach 40. XIX wieku byli bliscy temu kręgowi osób, których tradycyjnie zwie się młodoheglistami. Jednak ta logika jest możliwa tylko na abstrakcyjnym poziomie i w bardzo rozproszonej konstrukcji, kiedy logiczność osiąga się, przede wszystkim, w konsystencji głównie domyślnej.

[illegible]. [illegible].: E.H. Carr, Michael Bakunin, New York 1961, s. 451.

[8] [illegible]. Dz. [illegible]. – [illegible]. 71.

[9] [illegible] // [illegible]. [illegible]. [illegible]. [illegible] [illegible] / [illegible]. [illegible]., [illegible]., [illegible]. [illegible]. [illegible]. – [illegible]: [illegible], 1989. – [illegible]. 443.

□□., □□□□., □□□□□□. □□□□□□ □ □□□□□□. □.□. □□□□□□□□□□□□□. – □.: □□□□□□, 1989.

□□□□□□□ □. □. □□□□□□□□ □□□□□□□□□ □ □□□□□. 1828–1876 / □□□ □□□. □ □ □□□□□□. □.□. □□□□□□□□.– □.: □□□-□□ □□□□□□□□. □-□□ □□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□-□□□□□□□□□□□, 1935.

□□□□□□□ □. □□□□□□□□ □ »□□□□□« // □□□□□□□□ □., □□□□□□□□□□□□ □. □□□ □ □□□□□□□□□. – □.: »□□□□□ □□□□□«, 1925.

□□□□□□□ □.□. □□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□ / □. □□□□□□□□□□□□ [□□□□□.]; □ □□□□□□□. □. □□□□□□□□. – □.: □□□□□ □□□□□, 1925.

Carr E.H., Michael Bakunin, New York 1961.

□□□□□□□□□□□ □. □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□□□□□ // □□□□□ □. □□□□□□ □□□□ : (□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□□) / □□□. □ □□□., □□□. □ □□□□□. □□. □. □□□□□□□□□□□□□. – □.: □□□□□ □□□□□□ □□□□. □□□□□□ □. □ □.□., 1919.

□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□ □□□□□□ □ □□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□ (□. □□□□□□□, □. □□□□□□□) // □□□□. – 2003. – No 1(20).

□□□□□□□□ □.□. □□□□□□□. – □.: □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□, 1985.

Kamiński A., Apostoł prawdy i miłości. Filozoficzna młodość Michaila Bakunina, Wrocław 2004.

Kašik V., M.A. Bakunin, Praha 1969.

□□□□□□□□□□ □.□. □□□□ □ □□□□. □□□□□□□□□□□□ □□□□□ □ □□□□□□□□ / □□□□□. □□., □□□□., □□□□□□. □□□□□□ □ □□□□□□. □.□. □□□□□□□□. □.: □□□□□□, 1990.

Leier M., Bakunin. The Creative Passion, New York 2006.

Nettlau M., Michael Bakunin. Eine Biographie, London 1894–1900.

□□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□. – □. : □□□□□, 1990.

□□□□□□□□□ □.□. □□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□ : (1814–1876). – □.: □□□. □□□., 1920.

□□□□□□□ □. □□□□□□ □□□□□□□□ □ □□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□ // □□□□□ □. □ □□□□□□□ □. □□□□□□□□□. □□□. 2-□, □. 21. – □.: □□□. □□□□□-□□ □□□□□. □□□-□□, 1961.

Walicki A., Osobowość a historia, w: idem, Studia z dziejów literatury i myśli rosyjskiej, Warszawa 1959.

W stosunku do „anarchizmu" autora Jedynego zawsze warto pamiętać o tym, że ten anarchizm został rozpoznany wtedy, gdy ani Stirnera, ani Bakunina nie było wśród żywych. W tym zaś nie zawsze przeprowadza się rozgraniczenie między świadomym apologetą jakiegokolwiek ideowego systemu (także nawet przez niego samego artykułowanego), utożsamiającym swoje spojrzenie właśnie z człowiekiem w tym albo innym stopniu czującym sympatię do określonego zbioru. Przy czym poziom zgodności nie jest tak ważny, jak może się wydawać na pierwszy rzut oka. Zestawienie poglądów tego albo innego myśliciela z jakąkolwiek ideową tradycją, w danym przypadku z anarchizmem, w rzeczywistości słabo zależy od zasad zgodności. Priorytety ustawiają ci, którzy rozpoznają/odnoszą ich motywy, jak i kryteria, które przyjmowane przez nich, mogą być najróżniejsze.

Max Stirner odnosi się akurat do tych myślicieli, w spojrzeniach których, trochę później, po jego śmierci, nieobiektywne spojrzenie apologetów i krytyków anarchizmu ujawniło coś podpadającego pod panujące w ustalonym czasie i wśród ustalonego kręgu osób rozumienie anarchizmu. Przy czym to, co jak prawidłowość uznają za anarchistyczne, w jego poglądach występuje momentami i na pierwszym planie ukazuje się tylko w oczach apologetów i krytyków anarchizmu. Nieprzypadkowo o Stirnerze pisali nietylko w zgodzie z realiami ruchu, ile idąc z ukształtowaną na przełomie XIX–XX wieku literacką tradycją opisu i analizą anarchizmu. Przy czym sięgnięto takiego poziomu opisu i analizy literackiej, na którym faktografia wypierana przez uogólnienia i teoretyczne abstrakcje odchodzi na drugi plan.

Jeśli odsunąć się od oderwano-abstrakcyjnego postrzegania anarchizmu, to okaże się, że poglądy Stirnera bez zastrzeżeń zostały związane (z rzadkimi wyjątkami) tylko z literackim przypadkiem anarcho-indywidualizmu dzięki przypadkowo anarchizującym literatom. Jedyny zawsze przebywał głównie w anarchizmie gabinetów, bohemy i stołecznych rynków książkowych. Trudno go znaleźć na poziomie działania. Idee Strinera były także w obiegu, ale nie na barykadach i w kręgach politycznych, także nie w ulotkach i broszurach, a głównie po stronie literatury filozoficzno-publicystycznej. Przeznaczeniem Jedynego zostawała filozofia, w mniejszym stopniu publicystyka anarchistyczna z nieznacznym ładunkiem propagandowym. Jak tylko anarchizm, nawet w teorii, kierował spojrzenia do realizacji swoich ideałów poza drukowanymi arkuszami, to efemeryczność jego związku z Jedynym pozostawała oczywista. Utrzymanie w anarchizmie nazwiska Stirnera tylko sprzyjało pomnożeniu wolnych czytelni, stowarzyszeń i wolnemu zbliżaniu się imion oraz konwergencji na dowolną nazwę i czasy, kiedy już nie tak istot-

na była wiedza o tym, kim był Stirner i jak to było czytać jego teksty, gdy Johann Kaspar Schmidt brał udział w logomachiach młodoheglistów, a Michaił Aleksandrowicz Bakunin poznawał berlińskie życie i socjalizm.

Warto zauważyć, że nikt ze współczesnych Stirnerowi, włącznie z Wilhelmem Weitlingiem, Karolem Marksem i Fryderykiem Engelsem, żadnej „rewolucyjności" w sensie przynależności do ogólnej dla nich socjalno-politycznej tradycji ruchu rewolucyjnego w Jedynym nie znaleźli. Nikt nie mówi, że to nagle odkrył rosyjski rewolucjonista. Co więcej, sam kierunek teoretyzowania Stirnera znacznie różni się od socjalistycznych doktryn tego czasu, pod których wpływ wpadł od spotkania z Marksem młody Bakunin, studiujący u Wilhelma Weitlinga i Pierra Josepha Proudhona. Rzeczywiście, Jedyny z jego kultywowaniem empirycznie danego konkretnego człowieka,z jego socjalnym sceptycyzmem i wyrafinowanymi ideałami rynku, z trudem mieszczą w kręgu społeczno-filozoficznych i politycznych zamiłowań młodego Bakunina. Z „wysokości" socjalistycznych rewelacji Stirner widział się jako oczywisty odprysk szkoły heglowskiej, zagrzebany w abstrakcyjnej metafizyce, ale afiszujący się czasem ze swoim pozornym radykalnym subiektywizmem. Teoretyczne konstrukcje Bakunina w swoim patosie, nastroju, charakterze, rozstrzygające główne pytania były także bardzo dalekie od stirnerowskiego autoreferencjalnego egzotyzmu. Zresztą całkowicie zbyteczne wydawać się może drobiazgowe zestawienie jakościowo różnych nauk. W danym przypadku bardziej przekonująca jest nieobecność w pracach autorów skłon nych do zbliżenia.

Właściwie już pierwotne motywy zbliżenia są osobliwe. Jednym z pierwszych, który ustalił pozycję Stirnera w rozwoju teorii anarchizmu od Godwina, Proudhona przez Stirnera do Bakunina, był Fryderyk Engels. Obraz został utwierdzony w Ludwigu Feuerbachu (pojawiającym się „Neue Zeit" numer 4 i 5 z 1886 roku), z czego ostatni (tj. Bakunin) „bardzo wiele zaczerpnął" od autora Jedynego. Rosjanin, według słów Engelsa, „amalgamatyzował" Stirnera z Proudhonem i „określił ten amalgamat anarchizmem"[10]. Potwierdzenie

[10] □□□□□□□ □. □□□□□□ □□□□□□□□ □ □□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□ // □□□□□ □. □ □□□□□□□ □. □□□□□□□□□. □□□. 2-□, □. 21. – □. : □□□. □□□□□-□□ □□□□□. □□□-□□, 1961. – □. 280. W bezpośredniej walce Marksa z Bakuninem Engels nie wspominał nazwiska Stirnera i przez cały czas istnienia bakuninowskiego anarchizmu nikt nie prowadził zestawienia ze spostrzeżeniami autora Jedynego. Wtedy anarchizm Bakunina nie mógł nawet w oddaleniu przypominać Marksowi i Engelsowi w szczególności filozofii Stirnera. Tylko ożywienie zainteresowania Jedynym w latach 80. widocznie przypomina Engelsowi o starej polemice z jego autorem w „niemieckiej ideologii", co popchnęło do nowej interpretacji przyrody bakunizmu.

osób trzecich (Marks, Ruge, Weitling). W końcu z braku innych argumentów wystąpi on w ogólnej zgodności z prawem ewolucji idei libertariańskich. Trudno jest sobie wyobrazić wyjście poza tę ciągłość, chociaż istnieje wiele różnych wariantów jej sformułowania. Pierwszym i najbardziej znanym byłoby zachowanie tradycyjnych abstrakcyjnych schematów rozwoju liniowego i jedności klasycznego anarchizmu. Przeciwny wariant przewiduje zmianę/wyłączenie od zatwierdzonego kierunku (Godwin–Proudhon–Stirner–Bakunin) albo uznanie fundamentalnej jego fragmentaryczności z zagrożeniem absolutyzacji rozerwania między fragmentami, których określenie odzwierciedla raczej uzależnienie badacza. Trzecim wariantem, najbardziej odpowiednim, opierającym się przedstawieniu anarchizmu jako bardzo niejednorodnego sprzecznego fenomenu, będzie przyjęcie możliwości współistnienia szeregu zdystansowanych i niekoniecznie wzajemnie powiązanych kierunków rozwoju idei libertariańskich z różnie ukierunkowanym ruchem w odniesieniu do ich uczestnictwa w tradycji anarchistycznej.

Wydaje się, że współczesne pole badania anarchizmu funkcjonuje w zgodzie z oznaczoną zasadą. Jednak w rzeczywistości ma miejsce szybsze przenoszenie zasad utożsamienia, na których wybudowano ogólnie abstrakcyjne schematy jednego drzewa ewolucji anarchizmu na oddzielnym jego odgałęzieniu. Oczywiście badanie w świecie historii anarchizmu spuścizny tych myślicieli, którzy tak albo inaczej okazali się w niej uczestniczący, w jakimkolwiek przypadku opierać się będzie na pewnym idealnie jedynym kierunku ewolucji myśli libertariańskiej, wyrastającej na ogólnie abstrakcyjnych zasadach. Przy czym nie wykluczono, że w konkretnych, teoretycznych systemach elementy tej wspólnoty będą tylko szczegółami, bynajmniej nie głównymi fragmentami (jak w przypadku Jedynego, w którym związane z anarchistyczną tradycją fragmenty nie odgrywają podstawowej roli). Jednak droga nie jest zbudowana na zasadach utożsamienia i zgodności, a na stykających się i przecinających różnokierunkowych trajektoriach niewymagających całościowości, krzewiącej bezwzględny związek między różnymi teoretycznymi systemami. Wtedy może nastać jedność w dziedzinie problemowego pola historii anarchizmu, niewymagająca nieuzasadnionych uogólnień i interpretacji oraz wolności przy porównywaniu myślicieli, czyje relacje są dalekie od oczywistości i udokumentowane.

Bibliografia

□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□ // □□□□□□□ □.□. □□□□□□□□□. □□□□□□□□□□. □□□□□□□□ [□□□□□□□□] / □□□□□.

ślonym porządku, w ramach którego tylko ona jest wyobrażalna. Przecząc prostej dziedziczności w rozwoju idei libertariańskich od Stirnera i Bakunina, odmawiając im możliwości znajomości, historyk anarchizmu zachowuje ogól ny porządek problemowego pola z tymi priorytetami w analizie, które usprawiedliwiają jako minimum teoretyczny związek dwóch myślicieli. Bez względu na wszystkie wątpliwości Stirner i Bakunin pozostają w związku z jednolitą historią anarchizmu. Nawet jeśli będzie ona powstawać na „rozerwanych" i w pełni niezależnych od siebie wzajemnie elementów.

Można pomyśleć, że sytuacja zmieni się, jeżeli zgodzić się z tymi autorami, którzy w ogóle wyłączali Stirnera z anarchizmu albo trzymali się tych interpretacji, które nie kładły uwagi na jego libertariańskie założenia. W skrajnym przypadku uwarunkowany przez tradycje opisu anarchistycznej teorii związek będzie niewidoczny, wątpliwy, a być może i nierozpoznawalny. W innych intelektualnych przestrzeniach Stirner nierzadko występuje w takim dalekim od anarchizmu charakterze, że jakiekolwiek dowody w związku z jego wpływem na Bakunina tracą swoje znaczenie. Wszak wielu autorów, którzy pisali o Stirnerze poza anarchistycznym kontekstem, w ogóle nie zamierzało poruszać problemów antyetatyzmu, a niemiecki filozof występował w charakterze młodoheglisty znajdującego się obok subiektywisty, nihilisty, poprzednika egzystencjalizmu, mającego mało wspólnego z jakimikolwiek teoretykami „społeczeństwa wolności". Warto nawet w takim przypadku wprowadzić tylko w problemowe pole analizy nazwisko Bakunina, a związek natychmiast zostanie przywrócony. Wszakże umacnia ją sam fakt porównania. Związek oczywiście może być inny, działający poza anarchistyczną praktyką (ewolucja heglizmu albo w dowolnie innej podchodzącej dziedzinie). Bezwarunkowo imię Michaiła Bakunina będzie popychać ku przeniesieniu akcentów, ale dlaczego nie porównywać go z Maxem Stirnerem w analizie rozłożenia heglizmu? Przy czym trzeba pamiętać, że na samym początku lat 40. XIX stulecia, gdy obaj przebywali w Berlinie, żaden z nich nie doszedł do zasad negacji władzy państwowej.

Współczesny historyk anarchizmu jest w nieco innej sytuacji. Nie jest już w stanie ignorować tradycyjnej interpretacji Jedynego i wielokrotnie powtarzać ideologiczne źródła bakunizmu. Stirner, chociaż nadal pozostaje skrajnie marginalny, dla wielu osób jest niepożądaną figurą w historii anarchizmu, chociaż tak mocno w nią wpisaną. Ostatecznie historycy anarchizmu, działający za pomocą konkretnych modeli, pogodzili się z historyczną jednością i związkiem między Stirnerem i Bakuninem; jeśli nie osobistym – to ideologicznym, jeśli nie bezpośrednim – to za pośrednictwem

kilku spóźnionych świadectw anarchizmu (spóźnionych wskutek jego śmierci i zakończenia aktywnej walki z bakunizmem) przypadło w udziale marksistom, pragnącym kontynuować sprawę dyskredytacji kolektywistycznych pretensji anarchistów. Po okresie przemiany w końcu XIX stulecia Stirnera w jednego z klasyków i „ojców anarchizmu" „stirnerowskie elementy" nauki Bakunina „oswajały się" i stały się oczywiste w rozumieniu oponentów i badaczy ruchu anarchistycznego. Przypuszczenia przeradzały się w naukowo ugruntowaną konstatację, przekształcającą się z czasem w historiograficzną tradycję, na tle której kryteria zgodności wydawały się mało przekonujące i ustępowały abstrakcyjnej jedności powszechnej ewolucji idei libertariańskich.

Czy naprawdę Stirnera i Bakunina wiązały tylko tradycje i zamiłowania osób zain- teresowanych historycznymi perypetiami anarchizmu? Stronniczość Fryderyka Engel- sa i następujących po nim marksistów demaskujących indywidualistyczne wady anar- chizmu Stirnera, jak i tendencyjność na przykład Piotra Kropotkina z innymi anarcho-komunistami odżegnującymi się od pokrewieństwa teorii anarchistycznej z ideami „metafizyka-heglisty"[11] , są w pełni oczywiste. Inną sprawą jest to, że historyk, aby nie być politycznie zaangażowany, musi być obojętny wobec obiektów porównania, w tym wypadku Stirnera i Bakunina. Ale czy można bezstronne zestawienie opierać na zadaniach badawczych i celach w badaniu anarchizmu? Historia zestawienia Stirnera i Bakunina jest szczególnym przykładem w historii anarchizmu, ale ten szczegół skrajnie i wymownie mówi o czymś odwrotnym, o zamiłowaniach i priorytetach.

Motywacja uznania/nieuznania Jedynego wśród ideowych źródeł anarchistycznych poglądów Bakunina jest złożona – zaczynając od dążenia do rekonstrukcji jednego drzewa teorii anarchizmu i kończąc na pragnieniu „wydobycia" piewcy „wolności i sprawiedliwości" z cienia, z pozycji ganionego kaznodziei egoizmu. Całkowicie naturalne jest, że wielu badaczom biografii i duchowego dziedzictwa Michaiła Bakunina figura Maxa Stirnera bynajmniej nie imponowała. Z drugiej strony, obecnie rzadziej Jedyny imponuje historykom anarchizmu lubiącym przesadzać z jego wpływem, szczególnie uwzględniającym ograniczenie źródeł opisujących życie niemieckiego myśliciela, co popychało go do spekulacyjnych podsumowań. Właściwie wyliczanie, gdy ma się miejsce i możliwość, podstaw wariantów rozstrzygnięcia kwestii o

[11] □□□□□□□□□□ □.□. □□□□ □ □□□□. □□□□□□□□□□□□ □□□□□ □ □□□□□□□□ / □□□□□. □□., □□□□., □□□□□□. □□□□□□ □ □□□□□□. □.□. □□□□□□□□□. – □.: □□□□□□, 1990. – □. 280.

związku Maxa Stirnera i Michaiła Bakunina jest sprawą niewdzięczną i zajmującą niejedną stronę. Jest ogólnie znane to, że wskutek początkowej motywacji, priorytetów i nieuchronnych zamiłowań każde „czyste" zestawienie w rzeczywistości zawiera się w szacunkowym porównaniu, włączającym, często niejawnie, dyspozycje „gorszy"/„lepszy", „równy"/„nierówny" albo też zgodność spojrzeń Stirnera i Bakunina na konkretne schematy historii anarchizmu. Być może warto spróbować wystąpić z drugiej strony problemu zestawienia.

Bezwarunkowo idealnych historyków, niejako bezstronnych maszyn w utrwaleniu i rozpoznaniu przeszłości, nie ma. Ale nawet jeśli założymy ich obecność, to zestawianie dwóch postaci ma miejsce w ramach konkretnych paradygmatów badawczych, które kształtują wyniki badań. Jeśli one zmieniają się tylko zgodnie z faktami, sam paradygmat myślenia cały czas zachowuje swoją siłę. Siła ta błądzi z powodu braku dodatkowych informacji. Dla badacza historii myśli libertariańskiej charakter rozpatrywanego porównania w znaczącym sensie jest z góry określony od przełomu XIX–XX wieku. Właśnie wtedy Stirner został „włączony" w historię powszechną anarchizmu, z rozszerzaniem na niego prawidłowości konstruowanego wtenczas abstrakcyjnego schematu ciągłego rozwoju antyetatyzmu. Przy czym już nie jest tak ważny stopień ostrożności i poprawności badacza starającego się uniknąć prostych sformułowań i niepotwierdzonych wywodów. Mechanizmy abstrakcyjno-historycznych schematów chcąc nie chcąc dają o sobie znać, ściągając zdekompletowane i niejednolite elementy w jednolitą całość[12]. Znana nieufność wobec konkretnych wariantów „jedności" albo też ich zaprzeczenie tylko pomnażają warianty przyznania się do początkowego postanowienia – automatycznego ustawienia jedności teorii anarchistycznej. Nikomu nie otworzy się żadna obiektywna dziedziczność teorii klasycznego anarchizmu poza powstałymi opisami i analizami wcześniej przedstawiających ją badaczy albo innych zainteresowanych. Historia klasycznego anarchizmu dawno przeobraziła się w swego rodzaju badawczy kierunek z rozgałęzionym systemem znaków rozmieszczonych w dość ścisłych następstwach idei i ludzi innych krajów, epok i intelektualnych przestrzeni. Czy to ma usprawiedliwić powstanie reglamentacji dziedziczności między Maxem Stirnerem a Michaiłem Bakuninem? Mimo

[12] Ogólny schematyzm odtwarzania historii anarchizmu przyprowadzał oddzielnych badaczy do pojęcia o Stirnerze jako bezpośrednim inspiratorze anarchizmu Bakunina (□□.: A. Walicki, Osobowość a historia, w: idem, Studia z dziejów literatury i myśli rosyjskiej, Warszawa 1959, s. 457).

nieobecności udokumentowanych faktów potwierdzających ten związek? Abstrakcyjna jedność teorii anarchizmu zadająca priorytety analizy proponuje szeroką skalę podpierających punktów zbliżenia nawet tak różnych myślicieli, jak Stirner i Bakunin. Kluczowym momentem bezwarunkowo okaże się antyetatyzm, który nieprzemiennie uzupełnia apologię buntu z charakterystyczną apolitycznością osłanianych przez niego form walki społecznej (co często przytacza się jako argument wpływu autora Jedynego). Jeżeli to jeszcze okaże się niewystarczające, to wspomnieć można gorący antyteologizm z właściwą mu pewną niesystematycznością teoretyzowania razem ze skłonnością do „objawień" i proroctw.

Zaś te wspólne konstrukcje porównawczo-historycznej analizy bez trudu usprawiedliwią rozgraniczenia Stirnera i Bakunina z dyskredytacją wszystkich myślowych związków między nimi, czego już nie raz dowodzili rodzimi, jak i zagraniczni badacze. Rzeczywiście, całkiem usprawiedliwione wydają się dowody dyskredytujące „mit o Bakuninie" Aleksieja Borowoja; „nic bardziej nie mogło być obce i wrogie ogólnoludzkiemu braterskiemu komunizmowi Bakunina niż stirnerowski nihilistyczny indywidualizm z jego absolutystycznymi sposobami bycia"[13]. Z tym twierdzeniem trudno się nie zgodzić. Podobne wnioski rodziło zestawienie poglądów Stirnera i Bakunina u przytłaczającej większości badaczy. Pomimo wszystkich dowodów i wątpliwości łączących różnych przedstawicieli teorii anarchizmu, jeden związek zostanie nietknięty. To związek, który określa się problemowym polem badania i mechanizmami porównania. Kwestia ta pozostaje nie w badawczym woluntaryzmie. Także nie w poznawczej manipulacji faktami, nie w rachunku. Problem nie tkwi w pozycji wyjściowej, z której badacz zwraca się do zestawienia dwóch myślicieli przeszłości, problem jest w samym porównaniu. W złożonej tradycji badania anarchizmu, z uznaniem istnienia w nim diametralnie przeciwległych i wzajemnie wykluczających się kierunków, z wieloletnimi sporami o zaangażowanie, o to, kogo sprawiedliwie uważano za anarchistę. Odmowa jakiegokolwiek wpływu Stirnera na Bakunina okazała się procedurą całkowicie bezbolesną. Mało tego, ustalenie kolejnego „rozerwania" w rozwoju teorii anarchistycznej jest wątpliwe i niczego nie zmieni w ogólnej abstrakcyjnej schematyczności jej omówienia. Historia anarchizmu jako konkretne ujęcie perspektywiczne postrzegania historii społeczno-politycznej początkowo decyduje o zestawieniu konkretnych chwil jej rozwoju w okre-

[13] □□□□□□□ □. □□□□□□□ □ »□□□□□« // □□□□□□□ □., □□□□□□□□□□□ □. □□□ □ □□□□□□□□. - □.: »□□□□□ □□□□□«, 1925. – □. 140.